

Sosyal Politikanın "Sınıf" Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri

Mehmet Atilla GÜLER*

Öz

1970'lerin sonunda neoliberal ekonomi politikaları hakim hale gelmiş ve sosyal devletin bu politikalar ekseninde dönüşümü başlamıştır. Bu süreçte sosyal politika alanı tasfiye edilmeye çalışılmışsa da yakın dönemde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin etkisiyle sosyal politika akademik ve bürokratik düzeyde yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bugün sosyal politika alanında yapılan çalışmaların çoğu bir ön kabulde, Esping-Andersen tarafından geliştirilen sosyal politika yaklaşımını ve onun sosyal devlet modellerini geçerli olarak kabul etmektedir. Yazarın ve izleyicilerinin ortak noktası, sosyal politikada sınıfın ve sınıf mücadelesinin oldukça dar bir açıdan ele alınmasıdır. Her ne kadar Esping-Andersen modellemesinde sınıf mücadelesine özel bir önem atfetse de konuyu yalnızca İsveç örneği üzerinden yaptığı çözümlemeyi bir genellemeye dönüştürmüştür. Sosyal politika alanında yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Esping-Andersen'in sınıflandırmasına yaslanması nedeniyle alanın bir *sınıf sorunu* ile karşı karşıya olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu çalışma, Esping-Andersen'in sosyal politika yaklaşımının ve sosyal devlet modellemesinin tarihsel ve toplumsal birikiminden kopuk bir yaklaşımı temsil ettiğini iddia etmektedir. Belirtilen iddia, Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesinde kullandığı sınıf mücadelesi çözümlemesiyle somutlaştırılmaktadır. Çalışmanın amacı, sosyal politikanın ve sosyal devletin Esping-Andersen ile somutlaşan egemen yaklaşım karşısında sınıf temelinde geliştirilen yaklaşımları hatırlatmak ve bu çerçevede yazarın sosyal devlet modellemesinin bir eleştirisini sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: sosyal politika, sosyal devlet, sosyal devlet modelleri, Gosta Esping-Andersen

The Problem of Class in Social Policy and Social State Models

Abstract

By the end of the 1970's, neoliberal economic policies had become dominant and the transformation of the social state had been started depending upon to these policies. Although the social policy field was tried to be liquidated in this process, it was started to be discussed again at the academic and bureaucratic level by the influence of recent economic, social and political developments. Today, most of the work done in the social policy accepts the social policy approach and social state models which developed by Esping-Andersen with a postulate. Esping-Andersen

and his audience's common point is whole slew of the existence of class and class struggle in social policy. Although Esping-Andersen's modelling attributes a special importance to the class struggle, he dealt his analysis to the Swedish case and generalized it. Because of the vast majority of studies in the field of social policy leaning to the classification of Esping-Andersen today, it's possible to argue that social policy is facing with a *class problem*. This study claims that Andersen's social policy approach and its social state model represents a vagabond approach against the historical and social accumulation of social policy. The stated claim is embodied with the class struggle analysis that Andersen uses in the model of social state. The aim of this study to remind the class-based approaches against the sovereign conceptualization of social policy which embodied in Esping-Andersen's approach and present a critique of author's social state modeling in this framework.

Keywords: social policy, social state, social state models, Gosta Esping-Andersen

Giriş

Sosyal politika, toplumların ekonomik ve sosyal yapılarına bağlı olarak insanlar ve sınıflar arasındaki güç ilişkilerini ve oluşumları inceleyen bir bilim dalıdır. Sınıflaşma süreçleri, sınıfların doğuşları ve çelişkileri, sınıf hareketleri ve sınıf mücadeleleri sosyal politikanın öncelikli konusunu oluşturur. Sıralanan olgular toplum içinde yeni hakları ve özgürlükleri, çıkar ilişkilerini, politikaları ve hukuk düzenini doğurur (Talas, 1992: 104).

“Ekonomik sistemin sosyal sistemden bağımsızlaştığı, siyasetin ulusal ve toplumsal boyutları ihmal ettiği, ulus-devletin temel kaygısının dünya ekonomisine eklenmek olduğu neoliberalizm döneminde sosyal politikanın gündeminin bu ekseninde belirlendiği bilinmektedir.” (Koray, 2007: 20) Günümüzde bir yandan sosyal devlet olanca şiddetiyle eleştirilirken diğer yandan sosyal politikaya olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Bu durumun temel gerekçesi, sosyal politikanın ve sosyal devletin neoliberalizm ekseninde yeniden tanımlanmış olmasıdır.

Sosyal politikanın *ortak risklerin idaresi* ile sınırlandırıldığı günümüz koşullarında sosyal devlet de ancak uluslararası rekabetle uyumlu hale getirildiği ölçüde kabul görmektedir (Yaşar ve Yenimahalleli Yaşar, 2012: 64). İçinde bulunduğu dönemde sosyal politika alanındaki egemen söylem, Avrupa Birliği (AB) ve Dünya Bankası gibi sermaye sınıfının hegemonyasının bulunduğu uluslararası örgütler tarafından üretilmekte ve geliştirilmektedir (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2009: 323). Bu koşullar altında Özüğurlu'nun (2003: 64) dile getirdiği gibi sosyal politika bir “kimlik krizi” içerisine girmiş durumdadır. Kriz, sosyal politikanın politika yönelimli özelliğini ihmal etmesiyle ve disiplinin temel unsurlarının uluslararası kuruluşların gündemiyle köklü bir değişikliğe uğramasıyla gerçekleşmektedir. Bu açıklamayı somutlaştıran unsurlar işçi sınıfının yerini yoksulların ve yapısal işsizlerin alması, bağımlı çalışanların korunması hedefinin yerini sosyal sermayenin geliştirilmesine bırakması ve toplumsal bütünleşme hedefinin piyasanın rekabet ve etkinlik stratejileriyle uyum hedefiyle ikame

edilmesi biçiminde sıralanabilir.

Açıklanan çerçeveye uygun şekilde çalışmada öncelikle günümüzde alanda egemen olan, sosyal politika çözümlerinde toplumsal sınıfları ve sınıf mücadelesini sınırlı bir şekilde ele alan (hatta kimi zaman bu konuya hiç değinmeyen) yaklaşımların bir eleştirisi sunulacak, ardından bunun karşıtı olarak sosyal politikayı sınıf mücadelesi ekseninde tanımlayan yaklaşımlara yer verilecektir. Daha sonra sosyal devletin kurumsallaşma ve dönüşüm süreci kısaca açıklanacak, ardından Esping-Andersen'in¹ sosyal devlet modellemesi serimlenerek bu modellemenin bir eleştirisi yapılacaktır².

Sosyal Politikayı Tanımlamak

Sosyal politika, sosyal güvenlik örgütlenmesinin ilk olarak gerçekleştirildiği Bismarck Almanyası döneminde öğretiye kazandırılmış bir kavramdır (Özuğurlu, 2003: 60). Başlangıçta sosyal güvenlikle özdeş olarak anılan sosyal politika, zaman içerisinde başta sınıf mücadelesi olmak üzere çeşitli faktörlerin etkisiyle önemli bir gelişme göstermiş ve konuyla ilgili çok daha kapsamlı tanımlamalar geliştirilmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşının ardından sosyal devletin kurumsallaşma sürecinde sosyal politikanın kapsamı da genişlemiştir. Böylece sosyal politika, ekonomi, siyaset, sosyoloji ve hukuk başta olmak üzere çok sayıda bilim dalının bir araya geldiği bir alan olarak yorumlanmaya başlamıştır (Koray, 2012: 23). Buna karşın içinde bulunduğumuz dönemde sosyal politika – yeniden – sosyal güvenlik, sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmet uygulamaları ekseninde gündeme gelmektedir (Sunal, 2011: 284). Bu yapılırken sosyal politika uygulamalarının arkasındaki tarihsel, kuramsal ve kurumsal birikim, bu birikimi sağlayan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler ise göz ardı edilmektedir. Bu noktada öncelikle sosyal politikayı sınıf mücadelesinden bağımsız şekilde yorumlayan egemen yaklaşımların serimlenmesinde yarar vardır.

Sınıf mücadelesini ve bu mücadeleye dayalı birikim görmezden gelen öncü tanımlamalardan birinde Lafitte sosyal politikayı, normal şartlarda piyasaya bırakılabilecek sorunlara ve ihtiyaçlara çözümler getiren bir alan olarak tanımlamıştır (Lafitte'den aktaran Gough, 1979: 1). Bu tanımlamada dikkat çekilen nokta, sosyal politikanın yapısal süreçlerle ilişkilendirilmesidir. Benzer şekilde Buğra'nın (2010: 49) sosyal politika çözümlerinde de, sınıfı ve sınıf mücadelesini görmezden gelen yaklaşımlar için önemli bir örnektir. Buğra, sosyal politikanın konusunu varoluşsal sorunlarla ilişkilendirir. Buna göre sosyal politika tarihi, insanı

¹ Esping-Andersen, konuyla ilgili ilk çalışmasında (1990) refah devleti kavramını kullanırken daha sonra (1999'dan itibaren) refah rejimi kavramını tercih etmeye başlamıştır. Öğretilerde refah devleti, sosyal refah devleti gibi farklı terimler kullanılmakta birlikte bu deyimler ile işaret edilen kavram aynıdır. Sosyal devlet ile refah devleti temelde aynı olguyu ifade eder. Konuyla ilgili ayrışma coğrafi düzeyde gerçekleşmekte ve Anglo-Sakson kökenli yaklaşımlarda refah devletinin kullanımı tercih edilirken Kıta Avrupa'sında sosyal devlet kavramı benimsenmektedir.

² Eleştirisi ve önerileri makalenin son şeklini almasına katkıda bulunan hakemlere teşekkür ederim.

emek gücü olarak gören yaklaşımlarla ve insanın toplumsal niteliği üzerindeki tartışmalarla sınırlıdır. Buğra'nın yorumunda sosyal politika liberal bir yaklaşımla emeği yalnızca bir üretim faktörü olarak inceleyen bir bilim disiplini olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir tanımlamanın geçmişi neredeyse üç yüzyıl önceye dayanan ve merkezine emek-sermaye ilişkilerinden doğan çelişkileri oturtan bir alan için ne derecede açıklayıcı olduğu tartışmalıdır. Sosyal devlet bağlamında toplumsal sınıflar, sahip oldukları hakların büyük bir bölümünü emek güçlerini satarak değil vatandaşlık hakları için mücadele ederek kazanmışlardır (Berger, 2000: 139). İçinde bulunduğumuz dönemde sosyal politika alanında öne çıkan bir diğer yaklaşımda alanın pratiğine vurgu yapılmaktadır. Sosyal politikaların uygulanma süreçlerine odaklanan Klienman (2011: 160-161) sosyal politikayı "topluma bir çeşit şekil verebilmek için devletin bireysel davranışları etkileme, kaynaklar üzerinde hakimiyet kurma ya da ekonomik sistemi belirleme amacına hizmet eden müdahaleleri" biçiminde ele almaktadır. Klienman'ın sosyal politikayı tanımlama biçimi, devlet müdahalesine ve birey-devlet ilişkilerine dayanır ve sınıfsal bir karakter taşımamaktadır.

Sosyal politikayı sınıf mücadelesine vurgu yapmadan açıklayan farklı tanımlamaların varlığına rağmen mevcut kavramsallaştırmalar içerisinde en çok bilineni ve en çok takipçisi olan yaklaşım Esping-Andersen'e aittir. Yazar, her ne kadar daha sonra açıklanacağı gibi sosyal devlet modellerini sınıflandırırken sınıf mücadelesini merkeze aldığı belirtse de sosyal politikanın kavramsallaştırılmasında aynı durum söz konusu değildir. Gerçekten Esping-Andersen'e göre sosyal politika (2011a: 39-44), "toplumsal risklerin kamusal idaresi" anlamını taşır³. Esping-Andersen toplumsal riskleri sosyal devlet modellerinin yapıtaşları olarak değerlendirir ve bunları sınıf riskleri, yaşamın akışı içinde ortaya çıkan riskler ve kuşaklar arası riskler biçiminde sıralar. Esping-Andersen (2011a: 44) sınıfsal olarak değerlendirdiği riskleri "bir toplumsal riskin katmanlar arasında eşitsiz dağılımı" biçiminde tanımlar. Toplumsal riskler bağlamında düşünüldüğünde sosyal politika alanında yaşanan sorunların çözümü bu risklerin ortadan kaldırılmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu noktada başvurulacak araç sosyal güvenlidir. Oysa sosyal güvenlik, sosyal politikada kullanılan araçlardan yalnızca biridir. Geçmişten günümüze farklı toplumsal sorunların çözümü için uğraş veren bir alanın bu alana ait araçlardan yalnızca birine bağlı olarak tanımlanmasının sınırlı bir yaklaşımı ifade ettiği düşünülmektedir.

Egemen yaklaşım sosyal politikayı yukarıdakilere benzer örneklerle tanımlasa da sosyal politikayı sınıf mücadelesine odaklanarak yorumlayan yaklaşımlar risk eksenli yaklaşımlara göre çok daha açıklayıcı bir konumdadır.

³ Bugün yeni gibi gözükse de esasen sosyal politikayı toplumsal risklerin yönetimiyle ilişkilendiren tanımlamaların tarihi kapitalizmin tarihi kadar eskidir. Gerçekten kurumsallıktan uzak ilk sosyal politika önlemleri, Sanayi Devrimi'nin neden olduğu sosyo-ekonomik dönüşümlerin ardından aile yardımları, dini ve ahlaki amaçlı yapılan yardımlar, mesleki yardımlaşma sandıkları biçiminde gerçekleşmiş ve o dönem ortaya çıkan toplumsal risklerle mücadeleyi hedeflemiştir (Alcock vd., 2011: 7).

Offe (1984: 100), sosyal politikayı "emek gücü sahiplerinin ücretli emekçilere dönüşümünü sürekli olarak etkileyerek, yapısal sorunların çözümüne katkıda bulunan, siyasal olarak örgütlenmiş ilişkiler ve stratejiler bütünü" şeklinde tanımlar. Bu tanımlamaya göre sosyal politika, emek gücünü ücret-emek ilişkisine dahil etmeye yönelik bir devlet stratejisidir. Dolayısıyla sosyal politika, işçi sınıfı sorununa karşı salt bir devlet müdahalesi olmanın ötesinde sınıfın oluşumuna kaçınılmaz şekilde katkıda bulunan önlemler biçimidir.

Talas'a (1990: 31-32), göre sosyal politika yalnız devletin faaliyetlerini ve sınırlı kitlelere ve bir sınıfa dönük çalışmaları içeriyorsa bu noktada dar anlamda sosyal politikadan söz edilebilir. Sosyal politikanın geniş anlamli yorumunda ise topluma bir bütün olarak bakan, toplum içindeki tüm sınıfları ilgilendiren çeşitli konuların sınıf farkı göz etmeksizin ele alınması gerekir.

Gough (2004: 240-241), sosyal politikanın temel unsurları olarak kamusal alanda tasarlanan eylemleri ve işçi sınıfını da içerecek şekilde ulusal ve uluslararası aktörlerin bu eylemlere katılımını, refah hedeflerini gerçekleştirmede eşitlik ve adalet düşüncesinin temel alınmasını, tarımsal desteklerden sübvansiyonlara, istihdam politikalarından vergi harcamalarına ve sosyal hakların sağlanmasına yönelik çok çeşitli araçların varlığını vurgular.

Özdemir ve Yücesan-Özdemir (2009: 325), sosyal politikayı üretkenlerin, üretim noktasından tüketim noktasına dek özyönetim, ortak yönetim, kooperatifçilik ve kolektif işçinin hakları temelinde düzenlenen yeni emek örgütleri gibi her türlü toplumsal yapı ve öneriler seti aracılığıyla toplumun her seviyesinde siyasete katılımı hedeflemesi gereken bir bilim disiplini olarak yorumlar.

Sosyal politikaya dair yapılmış en kapsamlı ve açıklayıcı tanımlardan biri Koray'a aittir. Sosyal politikayı kapitalist sistem içinde emek lehine gelişen güç ilişkileri içinde anlamının mümkün olduğunu dile getiren Koray'a (2007: 68) göre, neoliberalizmin sosyal politika anlayışını güç ilişkilerinde emek aleyhine bozulan denge ile ilişkilendirmek gerekir. Bu çerçevede Koray (2012: 29-30), sosyal politikayı geniş anlamıyla tanımlarken, sınıf mücadelesini, toplumsal eşitlik ve adalet sağlama yükümlülüğünden doğan sınıf uzlaşısını, kavramın makroekonomik politikalar ve siyasal seçimlerle birlikte düşünülmesini ve sosyo-ekonomik hakların kabulünü öne çıkarır.

Sosyal Devletin Kurumsallaşması⁴

Sosyal devletin kurumsallaşması ile kastedilen dönem, İkinci Dünya Savaşının sona erdiği 1945 yılından 1973 yılında neoliberal ekonomi politikalarına geçişin ilk işaretlerinin görülmeye başlandığı Petrol Krizine kadar geçen süreçtir. Bu süreç aynı zamanda sosyal politikanın ve sosyal devletin kapsamlı şekilde tanımlandığı bir dönemi ifade eder.

Fülberth (2011: 233) dünya genelinde sosyal devletin kurumsallaşma döneminde yaşanan gelişmeleri Soğuk Savaş döneminde yaşanan politik kutuplaşma⁵, Keynesyen ekonomi politikalarının hakimiyeti⁶, kapitalist toplumlarda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğinde kurulan uluslararası siyasi ve askeri ittifaklar, uluslararası alanda malların, sermayenin ve üretim sürecinin örgütlenmesini sağlayan çeşitli örgütlerin kurulması ve sömürge ülkelerinde verilen kurtuluş mücadeleleri biçiminde sıralar.

Liberal yaklaşım sosyal devlet anlayışının geçmişini 16. yüzyıldaki Yoksullar Yasası'na dek uzatır ve sosyal devletin özünde toplumun ahlaki bir sorumluluğu olduğu düşüncesini temel alır. Marksist yaklaşım ise sosyal devleti kapitalist gelişmenin bir ürünü olarak değerlendirir ve ortaya çıkışını kapitalizmin sorunlarıyla sınıf mücadelesiyle ve ekonomik krizlerle ilişkilendirir. Bu yaklaşıma göre sosyal politikalar özel mülkiyet yapısını değiştirmeden işçi sınıfını sistemle

⁴ Sosyal devletin kavramsal düzeyde ortaya çıkışı 1880'li yıllarda Bismarck Almanya'sında alınan sosyal güvenlik önlemleriyle birlikte gerçekleşmiş de farklı çalışmalarda bu devlet yapısının izlerini daha geriye götürülmektedir. 17. yüzyılın başında yürürlüğe giren Yoksul Yasaları, Avrupa genelinde gelişen ütopyik sosyalist düşünce, 1848 yılında Fransa'da gerçekleşen devrim ve ardından çalışma hakkı konusunda getirilen yasal düzenlemeler, 1870'li yıllardan itibaren Avrupa'da işçi hareketinde yaşanan güçlenme ve büyüme, yine aynı dönemde sınıf ve kitle partilerinin güç kazanması bu çerçevede öne çıkan gelişmelerden bazılarıdır. Farklı alanlarda tüm bu gelişmelerle sağlanan birikimle birlikte özgürlük, eşitlik ve güvenlik temelinde toplumsal bir uzlaşa sağlanmıştır (Koray, 2012: 73-74). Belirtilen uzlaşa, iki dünya savaşının ve büyük bir ekonomik krizin neden olduğu toplumsal sorunlara rağmen korunmaya çalışılmış ve Birinci Dünya Savaşının sona erdiği 1919 yılından İkinci Dünya Savaşının bittiği 1945 yılına kadar geçen süreçte Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulması, Amerika Birleşik Devletleri'nde New Deal politikalarının kabulü, 1942 yılında İngiltere'de ünlü Beveridge Raporunun yayınlanması ve sosyal devletin ekonomik temelini oluşturan Keynesyen ekonomi politikalarının dünya genelinde egemen hale gelmesi gibi sosyal politikayı ve sosyal devleti doğrudan şekillendiren önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları ve bu doğrultuda gelen hakem önerileri nedeniyle tüm bu gelişmelerin detaylı bir çözümülemesi yapılmamıştır.

⁵ Soğuk Savaş ile sosyal devletin gelişimini birbirine bağlayan dört farklı mekanizmanın ön plana çıkartıldığı söylenebilir. Bunlardan ilk, askeri harcamalar ve toplumsal reformlar arasındaki ticari ilişkilerdir. Nicel araştırmalar böyle bir dengeyi sunan açık bir model göstermese de ticaretten kopma argümanı, Soğuk Savaş dönemi boyunca sosyal politika tartışmalarında sıklıkla dikkat çekilen unsurlardan biri olmuştur. İkinci mekanizma, Soğuk Savaşın sosyal devlete karşı ideolojik bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu araç, sosyal devlet reformlarının kapitalist toplumlara yakınlaşmasına neden olmuştur. Üçüncü mekanizma, ikinciyile çelişkili şekilde, sosyal devletin sosyalizme karşı bir siper olarak görev yapmasıdır. Dördüncü ve son mekanizma ise Soğuk Savaş dönemi boyunca ideolojik tartışmalarda, politika geliştirme sürecinde uluslararası kurumların artan gücüdür (Petersen, 2013: 228).

⁶ Kurumsallaşma döneminde sosyal devlet, Keynesyen ekonomi politikaları aracılığıyla, müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı özellikleriyle sistemin ana aktörü olmuştur. Bu dönemde ulus-devlet yapısı güçlenmiş, sosyal hakların ulusal düzeyde kabulü gerçekleştirilmiş, ikincil dağılım yoluyla gelir dağılımında adalet sağlanmış, demokratik kurumlar ve yapılar güçlenmiş ve bu sayede emek-sermaye ilişkisi bir süreliğine de olsa kontrol altına alınmıştır (Rosanvallon, 2004: 53-54).

bütünleştirme amacını güderler. Bunlardan farklı olarak sosyal devlet, sanayileşmenin ve kapitalistleşmenin neden olduğu sorunlarla ilişkilendirildiğinde işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşması, işçi hareketinin sendikalarla ve sınıf partileriyle kurduğu ilişkiler ve dolayısıyla güç ilişkileri sosyal devletin ortaya çıkması ve gelişmesi noktasında açıklayıcı faktörleri oluşturmaktadır (Koray, 2005a: 183-184; Flora ve Heidenheimer, 2009: 23).

Genel itibarıyla sosyal devletin önem taşıyan temel özellikleri ekonomi politikalarının sosyal politikalarla birlikte düşünülmesi, benimsenen hedeflerin çeşitli araçlarla gerçekleştirilmesi, vatandaşlığın siyasal boyutunun yanında sosyal boyutunun da önem taşıması ve sosyal politikaların demokrasinin gelişimine ve güç ilişkilerinin dengelenmesine hizmet etmesidir (Koray, 2012: 76-77). Bununla birlikte sosyal devletin farklı şekillerde tanımlandığı da bilinmektedir. Konuyla ilgili tanımlamaların daha önce açıklanan sosyal politika yaklaşımlarıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu noktada ilk olarak sosyal devleti toplumsal risklerle açıklayan egemen yaklaşımlara değinmek gerekir.

Parry'ye (1985: 289) göre sosyal devlet, toplumun sağlık, yoksulluk, işsizlik, yaşlılık başta olmak üzere çeşitli sorunların etkilerinin hafifletilmesi için kolektif sorumluluk amacıyla örgütlendiği bir yapıyı ifade eder. Benzer şekilde sosyal devleti belli kategorideki insanlara üretime yapılan mevcut katkıları aşacak düzeyde nakdi ve aynı gelir sağlamayı amaçlayan resmi politikalar grubu olarak tanımlayan yaklaşımlar da mevcuttur (Wilson, 1980: 367). Diğer yandan Titmuss ise sosyal devleti risklerin kontrolü yoluyla toplumun bazı insanların yaşamlarına devam etmesi yönünde açık bir irade beyanı olarak nitelendirir ve demokrasiyi de bu iradenin ifadesinin mümkün kılınacağı kurumsal araç olarak öne çıkarır (Titmuss'dan aktaran Offe, 1987: 508-509).

Bunlardan farklı olarak bu çalışmada da benimsendiği şekilde sosyal devleti sınıf mücadelesiyle ilişkilendiren bir yaklaşımda Baldwin (1992: 702), sosyal devlet örgütlenmelerini sınıf mücadelesinin ve güçlü bir solun ürünü olarak değerlendirir. Offe'ye (1984: 98) göre sosyal devletin temel bileşenleri sınıf mücadelesini sınırlamak ve yatıştırmak, emek-sermaye arasındaki asimetric güç ilişkisini dengelemek ve böylece yıkıcı mücadelelerin ve çelişkilerin üstesinden gelmektir. Bu bağlamda Offe sosyal devleti her halükarda sınıf mücadelesinin bir ürünü olarak değerlendirir. Diğer yandan Berger (2000: 129-130) ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurumsallaşan sosyal devletin belirleyici özelliklerini devlet işletmeciliğinin yaygınlaşması, genişletilmiş bir sosyal güvenlik sisteminin varlığı, kitle tüketimi ve emek-sermaye arasında sağlanan uzlaşma ekseninde güçlenen biçiminde sıralar⁷.

⁷ Bu noktada sınıf mücadelesi ve bunun ardından inşa edilen demokratik yapıların sosyal devletin varlığı açısından önemli olduğunu belirtmek gerekir. Demokratik olmayan toplumlarda sosyal politikadan ve sosyal devletten bahsetmek mümkün değildir. Esping-Andersen (2011a: 36) bunun aksini belirtir ve Nazi Almanyası ile Franco İspanyasına ait bazı uygulamaları birer sosyal devlet örneği olarak değerlendirir. Oysa Koray'ın (2007: 29) vurguladığı gibi kapitalizmle demokrasi arasındaki uzlaşmada siyasal demokrasinin ve sosyal

Sosyal devletin kurumsallaştığı dönemde işçi sınıfı bugünkü adıyla AB ülkelerinde ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne (OECD) üye ülkelerin büyük bir çoğunluğunda en güçlü örgütlenme düzeyine ulaşmıştır. Örgütlenme biçimi ülkeden ülkeye (ya da modelden modele) farklılık gösterse de bu gücün kaynağı güçlü sendikaların ve işçi partilerinin varlığına dayanmıştır (Fülberth, 2011: 242). Dönem boyunca işçilerin demokratik bir düzen içerisinde temsil ettikleri sayısal güç ve bu güçten doğabilecek potansiyel, iktidara gelen her parti için bir koşul olmuş ve tüm partiler işçi sınıfının desteğine ulaşabilmek için ileri düzeyde sosyal politika programları hazırlamak durumunda kalmışlardır (Talas, 1990: 99). Bu dönemde Avrupa'da sosyal devletin arkasındaki en güçlü ideolojik destek ise sosyal demokrasi olmuştur (Koray, 2005a: 194). Sosyal demokrasi, bireyciliği ve kolektivizmi birleştirir; hakların savunmasında bireysel, siyaset kurumu üzerinde kurulacak baskının ve müdahalenin geliştirilmesi konusunda ise kolektivist olmak zorundadır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sosyal demokrasi, Avrupa sosyal devletlerinin gelişimi ile güçlü bir ilişki kurulmasını sağlamıştır (Mullard ve Spicker, 1998: 76-77). Bu anlamda Özdemir ve Yücesan-Özdemir'in (2009: 345) de belirttiği gibi sosyal demokrasi, sosyal devletin kurumsallaşma döneminin ideolojik ortodoksini oluşturmuştur.

Méda (2012: 134), sosyal demokratları pragmatik olarak değerlendirir. Buna göre sosyal demokratlar kuramsal analizleri derinleştirmeksizin işçilerin toplumsal durumlarında bir iyileşme gerçekleştirmeyi amaç edinirler. Sosyal demokrat strateji kısa vadede seçim sonuçlarını ve işçi sınıfının koşullarının iyileştirilmesini önemli bulur. Bunu yaparken soyut emeğin dayanağı olan ve emeğin özgürleşmesi için ortadan kaldırılması gereken belli başlı kurumların süreç içerisinde iradi veya gayri iradi şekilde iyileştirilmesi için çalışılır. Buna karşın sosyal demokrasiyi 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca sosyal devlete somut bir temel sağlayan ve geçmişin ütopyik ve radikal projelerini gerçeğe dönüştüren bir ideoloji olarak değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur (Petersen, 2013: 232).

politikanın özel bir konumu vardır. Benzer şekilde Göze (2011: 282) de sosyal devletin ve siyasal demokrasinin birbirini tamamlayıcı niteliğine vurgu yapar. Almanya başta olmak üzere İkinci Dünya Savaşı'nda ve öncesinde Avrupa ülkelerinde görülen faşist yönetimler bu bakımdan açıklayıcı bir örnektir. 1933 yılında Alman faşizmi, sosyal politikaların yerine Alman işçisinin varlığı için mücadele başlığıyla bir dizi milliyetçi politika uygulamış ve bu kapsamda 1 Mayıs'ın yasal olarak bayram ilan edilmesi, çalışma sürelerinin düzenlenmesi, çocuk yardımlarının yürürlüğe konması gibi bir dizi önlem almıştır. İlk bakışta sosyal politikayla ilişkilendirilese de bu önlemler yalnızca niteliklerinden yola çıkılarak sosyal politika bağlamında değerlendirilemez. Esasen bu önlemlerin amacı halkı kısa vadede ulusal bir topluluk olarak motive etmek, savaşa hazırlamak ve toplumda aşağılık olarak nitelendirilen birey ve katmanları yok etmek için halktan destek almaktır (Fülberth, 2011: 214). Faşist toplumlarda sosyal politikadan ve sosyal devletten neden bahsedilemeyeceğinin gerekçelerini Nasyonal Sosyalizmin 1920 yılında ilan edilen ilkeleriyle açıklamak mümkündür. Bu ilkelere göre Alman kanı taşıyanlar yurttaş sayılacak ve kamu hizmetlerine kabul edilecek, Yahudiler ve göçmenler gerektiğinde yurttaş sayılmayacak ve gerektiğinde ülkeden çıkartılabilecek, eğitim sistemi, basın-yayın kuruluşları yeniden düzenlenecek ve inanç özgürlüğü ancak Alman ırkının varlığını tehlikeye düşürmediği sürece serbest bırakılacaktır (Göze, 2011: 181).

Sosyal Politikanın ve Sosyal Devletin Dönüşümü

1970'li yılların sonuna gelindiğinde sınıf uzlaşısına dayalı sosyal devlet modelinin geliştirilmesinin altındaki zemin büyük ölçüde kaymış, ekonomideki değişimlere odaklanan çalışmalarda neoliberalizmin etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu koşullar altında sosyal politikanın ve sosyal devletin dönüşüm süreci başlamış ve alanda egemen kavramsallaştırmalar büyük ölçüde neoliberalizmle özdeşleşir hale gelmiştir.

Sosyal devletin kriz döneminde krizden çıkış adına getirilen öneriler çoğunlukla neoliberal bir temel taşıya da tüm ideolojiler bu modelin bir kriz yaşadığı konusunda uzlaşmışlardır. Üstelik bu uzlaş, kapitalist toplumların tarihi boyunca nüfusun büyük çoğunluğunun yaşam standardında benzeri görülmemiş bir yükseliş döneminin hemen ardından gerçekleşmiştir (Parry, 1985: 287).

Neoliberal ideolojiden yana olanlara göre ekonomik kalkınma ancak küresel ekonomiye açılma yoluyla sağlanabilir. Bu koşullarda kalkınma hızlandıkça devlet, yerini piyasaya bırakmalıdır. Kalkınmanın kaynağı, rekabetçi ve pazarlanabilir malların biriktirilmesidir. Yeni kalkınma anlayışının gerçekleşmesi ancak yeni bir emek yönetimi ve disiplini ile gerçekleştirilebilecektir. Ayrıca yeni kalkınma anlayışının itici gücü bir önceki dönemin aksine reel sektör değil finans sektörüdür. Bu nedenle finans sektörü ile reel sektörü arasındaki ilişki finans sektörü lehine yeniden düzenlemelidir. Tüm bunların yanı sıra bütçe açığının azaltılmasına ve enflasyonla mücadele edilmesine gereken özen gösterilmelidir (Erdut, 2004a: 13; Dumenil ve Levy, 2008: 27). Sıralanan bu nitelikleriyle neoliberalizm, sosyal devletin kurumsallaştığı dönemde sermaye sınıfı aleyhinde yaşanan nispi gerilemenin telafi edilmesini hedeflemektedir. Dolayısıyla neoliberalizmin temel amacı, sınıf iktidarının sermaye sınıfı lehine onarılmasıdır (Dumenil ve Levy, 2008: 30).

Gough (1979: 146), sosyal devletin krizinin yaşandığı 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren neoliberalizm ekseninde üretilen çözüm önerilerinin ortak noktasının piyasa güçlerinin hakimiyeti olduğunu vurgular. Bu öneriler işçi sınıfının disipline edilmesiyle ve yüksek işsizliğe dayalı ekonomi politikasıyla sınıf mücadelesini sermaye sınıfı lehine yeniden yapılandırmışlardır. Gough'a göre bu süreçte kullanılan en önemli araç ise grev hakkına getirilen kısıtlamadır.

Bundan farklı olarak Venieris (2013: 21-22), sosyal politikanın neoliberal dönüşümünde sosyal harcamaların üzerinde yoğunlaşan eleştirilerden en çok etkilenen konuların işçi hakları ve nakdi yardımlar olduğunu belirtir. Emeklilik hakkına getirilen sınırlamalar, sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılması, emek piyasalarının kuralsızlaştırılması ve ücretlerin baskı altına alınması bu çerçevede öne çıkan önlemlerdir. Ayrıca alınan önlemler günümüzde sosyal politikanın mecra-sını belirleyen uluslararası kuruluşlar tarafından yapılacak yardımlar için de bir önkoşul niteliği taşımaktadır.

Sosyal politikanın ve sosyal devletin dönüşümüne neden olan en önemli gerekçelerden biri de şüphesiz Soğuk Savaş süresince sosyal politikalara sağlanan

desteği sağlayan komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıdır. Gerçekten Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması, kötü çalışma koşulları başta olmak üzere sosyal politika alanında konu edilen sorunlar karşısında duyulan kaygıyı azaltmış, bunu yüksek işsizlik düzeyi ile gelir eşitsizliklerinin artışı izlemiştir (Erdut, 2004b: 47).

Gosta Esping-Andersen ve Sosyal Devlet Modelleri

Sosyal devletin kurumsallaşma süreci aynı zamanda farklı sosyal devletlerin modellenmesi bağlamında öncü çalışmaların da ortaya çıktığı dönemdir. Sosyal devletleri modelleyen ilk dönem çalışmaların asıl amacı sosyal devletin kurumsallaşma aşamasında ABD ile Avrupa ülkeleri arasındaki farkı ortaya koymak olmuştur. Çalışmalarda öne çıkan temel unsur ABD'deki yaygın bireycilik yaklaşımı karşısında Avrupa ülkelerinde yükselen kolektivist kamu kurumlarıdır (Petersen, 2013: 232). İlk çalışmalar öncelikle modeller arasındaki tarihsel farklılıklara ve farklılıklar ekseninde gelişen ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere odaklanılmışlardır. Açıklanan çerçevede Wilensky ve Lebeaux (1958) sosyal devlet modellerini *kalıntı* ve *kurumsal* düzeyde incelerken Titmuss da (1974) benzer bir tasnifle *endüstriyel başarı-performans modeli* ve *kurumsal-yeniden bölüşümcü model* şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Wilensky ayrıca bu tasnif çerçevesinde savaş, askeri harcamalar ve sosyal devlet arasındaki ilişkiyi özel olarak incelemiştir. Wilensky, tarihsel olarak siyasi seçkinlerin toplumsal reformları ulus devletin oluşum sürecinin bir parçası olarak uyguladığını ve bununla askeri seferberliğin sağlanması arasında doğrusal bir ilişki olduğunu iddia etmiştir. Bu çalışmaların yanında Furniss ve Tilton'un (1972) üçlü tasnifi (pozitif devlet, sosyal güvenlik devleti ve sosyal refah devleti), Lewis'in (1992) sosyal devlet modellerini güçlü, ılımlı ve zayıf biçiminde sınıflandırması ve Hicks'in (1999) gelişimci liberalizm ile geleneksel muhafazakârlık yaklaşımı da konu bakımından önem taşır (Gough, 1979: 7-8; Esping-Andersen, 1990: 49; Mingione, 2011: 266; Petersen, 2013: 229).

Çok sayıda farklı çalışmanın varlığına rağmen sosyal devlet modellerinin sınıflandırılması konusunda en çok kabul gören yaklaşım Esping-Andersen'e aittir. Esping-Andersen, sosyal politikada tarihsel gelişmelerden beslenen isimlerden biri olarak değerlendirilir. Aynı zamanda Esping-Andersen, sosyal devletin sosyal demokrat teorisinin kurucularından biri olarak da görülür. Sanayileşme ve modernleşme süreçlerini deneyimleyen Avrupa ülkelerini fonksiyonalist bir yaklaşımla inceleyen Esping-Andersen ve takipçileri, bu ülkeleri ortaklıkları ve farklılıkları bakımından sınıflandırmışlardır (Baldwin, 1992: 701).

Esping-Andersen, 1990 yılında yazdığı *Refah Kapitalizminin Üç Dünyası* adlı çalışmasında sosyal demokrat, liberal ve muhafazakâr-korporatist olmak üzere üç farklı modelden söz etmiş ve bu çalışmasını 1999 yılında yayınladığı *Sanayi*

Sonrası Ekonomilerin Sosyal Temelleri başlıklı kitabıyla güncellemiştir⁸. İlk kitabında sosyal devlet modellerini yapısal faktörlerle ele alan Esping-Andersen ikinci çalışmasında ise devlet, aile ve piyasa üçgenine odaklanan bir yaklaşımı benimsemiştir (Metin ve Özaydın, 2014: 47).

Yazarın 1990-1999 yılları arasında tutumunda yaşanan değişiklikler içerisinde toplumsal risklerin ve aileye biçilen rolün değişmesinin önemli bir yeri vardır. 1990 yılında bu hususları önemsemeyen Esping-Andersen 1999 yılında bunları metnin merkezine almıştır. Bu değişim, yazarın sosyal politikaya dair tanımlamasını da anlamlı hale getirmektedir. Ayrıca Esping-Andersen aileyi devlet ve piyasa ile birlikte toplumsal riskleri yönetmenin üçüncü bir aracı olarak görmeye başlamıştır. Bu üç araç bir arada refah karmasını oluşturmaktadır (Powell ve Barrientos, 2004: 86).

Esping-Andersen (2011a: 34), sosyal devleti aile ve piyasa ile birlikte toplumsal riskleri kontrol eden üç kaynaktan biri olarak değerlendirir. Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesinin dayanak noktası ise risklerin paylaşılma biçimidir. Buna göre devletin rolü sadece en yoksul kesime yönelik olacak şekilde asgariyetçi, kapsayıcı veya kurumsal olabilir. Esping-Andersen ayrıca sosyal devlet modellerinin daha sonra ortaya çıkan değişikliklere karşı kendi yollarına bağlı kaldıklarını ve ona göre bir yol izlediklerini belirtir (Koray, 2005b: 45).

Esping-Andersen (2011b: 57), sosyal devletin ahlaki boyutuna da dikkat çekerek bu yapının daha evrensel, sınıfsız bir adalet anlayışını ve insanların dayanışmasının sözünü verdiğini öne sürer. Esping-Andersen'a göre bu özellikleriyle sosyal devlet liberal demokrasinin faşizm ve bolşevizm tehlikelerine karşı ulus-devletin inşasına yönelik bir proje haline gelmiştir.

Esping-Andersen'in (1990: 80) ilk sınıflandırmasında sosyal devlet modellerinin ana bileşenleri sosyal korumanın kamu sektörü ile özel sektör arasında paylaşılması ve böylece meta dışılaştırmanın yapısal bileşiminin belirlenmesi ile modellerin tabakalaşma düzeyinin açıklanması olmuştur. Metadışılaştırma, Esping-Andersen'in (2011a: 49) kendi deyimiyle Polanyi'den "devşirilen" ve daha

⁸ Liberal sosyal devlet anlayışında vatandaşlar bireysel piyasa aktörleri olarak tanımlanırlar. Bu modelde sosyal hakların yerini piyasa ilişkileri alır ve bireylerin özel refah yardımları için sağlanan sübvansiyonlarla memnuniyetlerini piyasada aramaları teşvik edilir. Temel güvenlik planlarının gelir testlerine dayandığı liberal modelde sosyal güvenlikten sağlanan faydalar son derece mütevazı düzeydedir. Muhafazakâr, korporatist ya da Hıristiyan Demokrat olarak adlandırılan modelin kökü piyasanın etkinliğinin reddine ve geçmişten miras alınan organik-hiyerarşik toplumsal düzenin korunmasına dayanır. Sosyal hakların geniş ölçüde sağlandığı modelde refah düzenlemeleri marjinal olarak değerlendirilir. Hakların ve imtiyazların sınıf ve statü temelinde farklılaştırılma ile yeniden dağıtım mekanizmalarının marjinalliği bu modeli korporatist yapar. Öte yandan piyasanın önceliğinin reddi ilkesi ise modelin Hıristiyan Demokratik niteliğini oluşturur. Model ayrıca ekmeğini kazanan erkek modelinin varlığıyla ve gelir transferlerinin gücüyle de açıklanır. Bu nedenle muhafazakâr modelde kadın istihdamını kolaylaştıran ve kadınlara iş imkânı sağlayan sosyal hizmetler mütevazı düzeydedir. Sosyal demokrat model, kapsamlı sosyal haklar ekseninde tanımlanan bir toplum modelini temsil eder. Açıklanan modelde haklar korporatist değil evrenselcidir. Ayrıca bu modelde emek piyasası ekseninde tanımlanan haklarda belirgin bir cinsiyete dayalı ayrımcılık eğilimi mevcut değildir (Esping-Andersen, 1999: 17-78; Myles ve Quadagno, 2002: 40).

sonra Offe⁹ tarafından geliştirilen bir kavramdır ve piyasaya katılımdan bağımsız olarak sunulan hakların sosyal devletlerin maddi ilişkilerini ne derece zayıflattığını ifade etmek için kullanılır. Esping-Andersen metadışlaştırmayı vatanlaşlık haklarını tanımlamanın bir yolu olarak değerlendirir. Yazar çalışmasında kümeleme analizini kullanarak metadışlaştırmaya ilişkin sonuçlar üretmiştir¹⁰. Esping-Andersen'in konuyla ilgili kullandığı göstergeler; emeklilik, hastalık ve işsizlik yardımları ile bunların yenilenme oranları ile uygunluk koşullarıdır. Gerek sıralanan göstergelerin niteliği ve gerekse de analiz yöntemi Esping-Andersen'e yöneltile tipolojik ve ampirik eleştirilerin temel gerekçelerinden birini oluşturur.

Esping-Andersen'e göre tabakalaşma sosyal devletin bir parçasıdır. Sosyal politika, bir yandan tabakalaşma sorunlarını merkezine alırken diğer yandan onları üretir. Bu durumun temel gerekçesi sosyal devletin eşitlik hedefinin belirsizliğidir. Baranowski (2013: 143) bu noktada sosyal yardımlar üzerinden bir değerlendirme yapar. Sosyal yardımlar, basit düzeyde eşitsizlikleri azaltmaktadır. Buna karşın yoksulluğun ortadan kaldırılması gelirin süreklilik arz edecek şekilde adaleli dağılımı konusunda bu yardımların etkinliği sorgulanmaya muhtaçtır.

Tabakalaşmanın açıklanması noktasında Esping-Andersen'in sosyal devlet modelleri Max Weber'in çalışmalarına dayanır. Herhangi bir toplumsal ya da tarihsel durumun/sürecin özelliklerine kuşbakışı bir yaklaşım geliştirmeyi öneren Weber'in yaklaşımı basitleştirmeyi ve ayrıntılardan uzak durulmasını temel alır. Bu yaklaşım Esping-Andersen'in modellemesi bağlamında düşünüldüğünde kıyaslama ve ölçüm konusunda gerekli temel araçların büyük ölçüde bu şekilde kullanıldığı söylenebilir. (Art ve Gelissen, 2002: 139). Aynı durum aşağıda detaylı şekilde açıklanacak sınıf mücadelesi ve sınıf koalisyonu konusundaki görüşler için de büyük ölçüde geçerlidir.

Esping-Andersen'in sosyal devlet sınıflandırması yayınlandığı tarihten itibaren çok sayıda eleştiriyle karşılaşmıştır. Art ve Gelissen (2002: 137) modellemeye yönelik tipolojik eleştirileri üç temel başlık altında toplamışlardır. Bunlardan ilki (aynı zamanda Esping-Andersen'e en çok eleştiri getirileni) Güney Avrupa devletlerinin muhafazakar modelin izleyicisi ve olgunlaşmamış bir biçimi olarak de-

⁹ Meta dışlaştırma konusunda Esping-Andersen'in Polanyi ve Offe'nin önceki çalışmalarını temel alması bu yazarın sosyal politikaya ve sosyal devlete bakış açısının diğer iki yazarla aynı şekilde geliştiği anlamına gelmez. Örneğin çalışmada vurgulandığı gibi Esping-Andersen sosyal politikayı "toplumsal risklerin kamusal idaresi" biçiminde tanımlarken Offe ise sosyal politikayı emek gücünü emek-ücret ilişkisine dahil etmeye yönelik bir devlet stratejisi olarak ele alır. Dolayısıyla meta dışlaştırma konusunda girilen etkileşimin farklı konulara kendiliğinden taşınabileceği söylenemez.

¹⁰ Esping-Andersen ampirik analizinde önemli ölçüde Wilensky ile Flora ve Heidenheimer'den etkilenmiştir (Art ve Gelissen, 2002: 138).

ğ erlendirilmesidir¹¹. Sınıflandırmaya getirilen ikinci tipolojik eleştir i Avustralya ve Yeni Zelanda'nın liberal modelle ilişkilendirilmesidir. Ü çüncü ve son tipolojik eleştir i ise sosyal politikada toplumsal cinsiyetin ihmal edilmesidir. Konuyla ilgili Esping-Andersen'in ardından yapılan farklı çalışmaları *Sosyal Devlet Tipolojilerinin Görünümü* başlığı altında tablolaştıran Art ve Gelissen (2002: 143-144) yalnızca alternatif sınıflandırmaları sıralamakla kalmamış, aynı zamanda bu sınıflandırmaların temel göstergelerini de ortaya koymuşlardır. Buna göre Esping-Andersen'in meta dışılaştırmaya ve tabakalaşmaya dayalı sınıflandırması karşısında alternatif çalışmalarda yoksulluk, sosyal sigortalar, refah harcamaları, eşitlik, vergi politikası, kadın çalışmasının özendirilmesi, kadınlara ödenen aile yardımlarının kapsamının geliştirilmesi, sosyal haklara erişim, finansman yöntemleri, örgütsel-yönetmel ve sosyal devlet harcamalarının niceliksel boyutu çok sayıda farklı göstergenin konu edildiği görülmektedir.

Tipolojik düzeyde yapılan eleştirilerin yanı sıra Esping-Andersen'in sosyal devlet sınıflandırması ampirik açıdan da eleştirilmiştir. Örneğin Shalev'e göre Esping-Andersen'in analizi sosyal devlete ilişkin bazı göstergeleri bir araya getirirse de sistematik bir sınıflandırmaya dayanmamaktadır ve bu nedenle büyük ölçüde yazarın öznel değerlendirmelerini içerir. Esping-Andersen her ne kadar meta dışılaştırma konusunda ampirik bir analiz yapmışsa da kullandığı veriler, geliştirdiği endeks ve ürettiği kümeler tartışmaya açıktır (akt. Powell ve Barrientos, 2004: 85). Konuyla ilgili olarak Art ve Gelissen'in (2002: 147) derlemesi de Esping-Andersen'in çalışmasının ardından yapılmış beş farklı ampirik çalışmada elde edilen sonuçların yazarın tasnifiyle çeşitli noktalarda uyuşmadığını göstermektedir.

Art ve Gelissen'in derlemesinde yer alanlarla benzer şekilde Powell ve Barrientos (2004: 84) da Esping-Andersen'in sınıflandırmasına bir eleştir i geliştirerek yeni bir modellemeye gitmişlerdir. Esping-Andersen'in refah karması kavramını kullanmayı sürdüren yazarlar buna karşın anılan kavramın merkezine aktif emek piyasası politikalarını oturtarak bir kümeleme analizi yapmışlardır. Yazarlara göre aktif emek piyasası politikaları refahın üretimi ile çalışma ve refah arasındaki bağlantının kurulması bakımından önemlidir. Ayrıca Powell ve Bar-

¹¹ Güney Avrupa ülkelerinin sosyal devlet modellemesi yeri üzerine yapılmış çok sayıda çalışmanın varlığına karşın bunlar içerisinde Leibfried (1991) ve Ferrera (2011)'in ayrıcalıklı bir yeri vardır. Leibfried (1991: 126) 1980'li yılların ikinci yarısında yaşanan bir dizi gelişmenin ardından şekillenen Sosyal Avrupa yaklaşımının "aşağıdan yukarıya" bir bütünleşmeyi sağladığı düşünülse de bu yapının açıklanması için bölge ülkelerinin yoksulluk rejimlerinin analiz edilmesi gerektiğini savunur. Bu çerçevede Leibfried, yoksulluk, sosyal sigortalar ve yoksullukla mücadele politikalarına odaklanarak sosyal devlet modellerini toplumsal vatandaşlık temelinde ele alır ve İskandinav, Bismarck, Anglo-Sakson ve Latin Rimi (Güney Avrupa ülkelerini içerir) şeklinde dört başlık altında sıralar. Öte yandan Esping-Andersen başta olmak üzere sosyal devlet modellerini sınıflandırma yönünde yapılan çalışmalara Güney Avrupa ülkelerinin dahil edilmemesini bir eksiklik olarak değerlendiren Ferrera (2011: 196: 198) ise tutarlı ve keskin bir model oluşturmaktan çok betimsel özelliklere dayanan bir liste çıkarır. Güney Avrupa sosyal devlet modelini "tikelci-klientalist" olarak tanımlayan Ferrera, refahın tikelci biçimde dağıtımını, sağlık sektörü başta olmak üzere sosyal politikanın tüm alanlarında Güney Avrupa'ya özgü bir özellik olarak ele alır.

rientos'un modellemesinde, modellere mensup ülkelerde zaman içindeki değişim de incelenmiştir.

Esping-Andersen'in çalışmasının ardından çok sayıda yeni ampirik çalışmaların ortaya çıktığını belirten Gough (2004: 241-242), konuyla ilgili eleştirel yorumların ve teorik yeniden yazımların gerekçelerini ve sosyal devletin sınıflandırmasına yönelik bir paradigmanın içermesi gerektiğini iddia ettiği unsurları da sıralamıştır¹². Sosyal devlet modelleri yerine "sosyal politika rejimleri" kavramını kullanan Gough (2004: 249-253), Esping-Andersen'in sınıflandırmasına alternatif olarak bir haritalandırma yaparak Latin Amerika (muhafazakar-enformel rejimlerden liberal-enformel rejimlere), Doğu Asya (ekonomik mucize ve üretkenci sosyal politika), Bangladeş ve Güney Asya (yardım ve enformel güvenlik) ve Sahra Altı Afrika (bölgesel güvensizlik rejimi) bölgelerini öne çıkartmıştır.

Gosta Esping-Andersen'in Sosyal Devlet Modellerinde Sınıf ve Sınıf Mücadelesi

Esping-Andersen (1990: 29) sosyal devlet modellerinin birçok konuda birbirine benzemekle birlikte sınıf mücadelesi bakımından ayrıştığını belirtir¹³. Yazara göre kapitalizmin tarihsel gelişimi içerisinde sosyal devlet modelleri sanayileşme ve ekonomik büyüme açısından birbirine benzerken sınıf mücadelesi açısından ayrılmıştır. Esping-Andersen, devletlerin tarihsel özelliği ve devlet biçimlerinin belirleyici gerekçesi olarak sınıf koalisyonlarının politik tarihinin sosyal devlet anlayışının ortaya çıkmasını sağladığını dile getirmiştir. Sosyal devlet modellerinin arkasındaki politik güçleri üç başlık altında sıralayan yazar, konuyla ilgili olarak sınıf mobilizasyonunun niteliğini (özellikle işçi sınıfı), sınıfların politik eylem yapılarını ve modelin kurumsallaşmasının tarihsel geçişini öne çıkarır.

Yazarın yukarıdaki açıklamasının ardından beklenti, sınıflandırılan her bir sosyal devlet modelinin gelişiminin sınıf mücadelesinin tarihine dayalı bir şekilde açıklanması olmalıdır. Ancak Esping-Andersen (1990: 29-30) konuyla ilgili olarak yalnızca sosyal demokrat modeli temsil ettiğini belirttiği İsveç üzerinden

¹² Gough'a göre eleştirel yorumların ve teorik yeniden yazımların gerekçeleri şöyledir: i) Sınıflandırmanın yalnızca üç modelle yapılması tartışmalıdır; ii) Sınıflandırma, sosyal politikanın ulusal programlarındaki özgülüğü görmezden gelinmiştir; iii) Refah çıktıları meta dışlaştırma açısından tanımlarken yine refaha ait özellikler, ihtiyaçların gerçekleşme durumu gibi diğer unsurlar ve sorunlar dikkate alınmamıştır; iv) Sınıf analizine yoğunlaşan Esping-Andersen din, etnisite ve cinsiyet gibi diğer tabakalaşma kaynaklarını göz ardı etmiştir; v) Sınıflandırmada toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün ve hanehalkı biçimlerinin etkileri değerlendirilmemiştir; vi) Tipoloji, sosyal devlet modelindeki dinamik değişimlerin üstesinden gelememiştir; vii) Yerel kurumlara ve koalisyonlara odaklanan tipoloji küresel ekonominin kısıtlamalarına ve ulus-üstü kurumların rolüne değinmemiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturmaması nedeniyle sosyal devletin sınıflandırmasına yönelik bir paradigmanın içermesi gereken unsurlar detaylı şekilde açıklanmamıştır.

¹³ Sosyal devletin gelişiminde ve kurumsallaşmasında sınıf ve sınıf mücadelesi konusunu oldukça kısıtlı bir vurguyla ele almasına rağmen Türkiye'de konuyla ilgili yapılmış çalışmaların büyük bir bölümünde buna neredeyse hiç değinilmemiştir. Başka bir ifadeyle sosyal devlet modelleri konusunda Türkiye'de yapılan çalışmalarda sınıf, Esping-Andersen kadar dahi görülmemiştir. Yapılmış çok sayıda çalışma içerisinde Esping-Andersen'in sosyal devlet modellerinin oluşumunda sınıf mücadelesine atfettiği rolü dile getiren ve konuyu sınıf ekseninde ele alan yalnızca üç örneğe rastlanmıştır. Bunlar Koray, 2005a, Akduran, 2010 ve Kutlu, 2015'tir.

bir değerlendirme yapar. Bu noktada yazar İsveç örneğinde sosyal demokratların siyasal çoğunluğu elde etmek adına tarım emekçileriyle sanayide çalışan işçiler arasında kurulan bağa vurgu yapar. Bu bağın kurulmasının ardından iktidara gelen sosyal demokrat parti, sosyal hizmetleri ve kamusal istihdamı genişletip demokratik kurumları inşa etmiş ve orta sınıflar aracılığıyla sosyal devlet yapısını şekillendirmiştir.

Yazar, yine İsveç örneğinden yola çıkarak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından şekillenen orta sınıfların politik eğilimlerinin sosyal devletin bütünleşmesi için belirleyici olduğunu savunmuştur (Esping-Andersen, 1990: 31-32). Bu açıklamadan hareketle "orta sınıfın politik eğilimlerinin sosyal devlet modelini şekillendirmedeki rolünün açık olduğunu" belirten Esping-Andersen, diğer sosyal devlet modelleriyle ilgili herhangi bir argüman sunmaz. Esasen yazar, sınıfın ve sınıf mücadelesinin sosyal devlet modellerinin temelini oluşturduğunu iddia ettiği metinde İsveç örneği dışında yalnızca bir yerde sınıfla ilgili bir açıklamaya başvurmuştur. Sosyal devlete karşı geliştirilen tepkileri modellerinin sınıf karakteriyle ilişkilendiren Esping-Andersen (1990: 33), sosyal demokrat ve muhafazakar modellerde orta sınıfın sadakatinin sosyal devletleri koruduğunu, buna karşılık liberal modelde ise sayısal açıdan zayıf bir güç olan işçi sınıfının varlığı nedeniyle sosyal devletin sürdürülebilirliğinin ancak bu sınıfın sadakatine bağlı olduğunu dile getirmiştir.

Esping-Andersen'in sınıflandırmasında eleştiriden çok bir kabullenmenin var olduğu söylenebilir. Bu kabulleniş neoliberalizmin ideolojinin sosyal politika alanında kurduğu tahakkümle ilişkili görülmektedir. Esping-Andersen'in sınıflandırması, neoliberalizmin sosyal politika üzerinde kurduğu baskıyı sorgulamakta ve çözümlemesini buna göre yapmaktadır. Yazarın 1990 yılında yaptığı tasnifte sınıfa ve sınıf mücadelesine ele alış biçimi, 1999'daki "güncellemesinde" sosyal politikaların sağlanması konusunda aileye ve piyasaya biçtiği rol ve sosyal politikayı toplumsal risklere eşitleyen sınırlı yaklaşımı, içinde bulunduğumuz dönemin egemen sosyal politika anlayışıyla büyük ölçüde uyumludur. Bu noktada Esping-Andersen ve izleyicilerinin tercihinin politik bir yanı olduğunu da belirtmek gerekir.

Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesi ayrıca iki düzeyde indirgemeye neden olmaktadır. İndirgeme sürecinin ilk aşaması sosyal politikanın toplumsal risklerle açıklanmasıdır. Toplumsal riskler, sosyal güvenlik kavramını dar anlamda açıklayan tanımların ortak noktasını oluşturur (Gökçeoğlu, 2015: 134). Dolayısıyla Esping-Andersen de sosyal politikayı büyük ölçüde sosyal güvenlikle açıklamaktadır. Öte yandan sosyal güvenliği dar anlamda açıklayan tanımların ortak noktası kavramın mesleki faaliyette bulunma koşuluna bağlanması ve sosyal güvenliğin daha çok çalışanların gelir güvencesi biçiminde değerlendirilmesidir. Bu da Esping-Andersen'in modellemesindeki ikinci indirgeme aşamasıdır.

Avrupa'da sosyal devletlerin başlangıçta sosyal güvenlik, sosyal hizmetler,

yoksullara gelir transferi, sosyal hakların kurumsallaşması ve kimi konularda tüm insanlar için asgari bir düzey sağlanması gibi birçok hedefle yola çıktığı bilinmektedir. Ancak Koray'ın (2005a: 203-204) da belirttiği gibi zaman içerisinde bu hedef ve boyutlar aşılmış ve sosyal devletin öncelikli hedefleri olarak belirli bir sosyal güvenlik düzeyinin sağlanması, sağlık ve refah hizmetlerinden serbestçe yararlanma olanağı, bir yaşa kadar eğitimin sağlanması, asgari bir gelir düzeyi ve konut yardımları gibi hedefler öne çıkmıştır. Bu alanlarda sağlanan başarıların ardından sosyal devlet başlangıç hedeflerine yoksulluğun ortadan kaldırılması, eşitsizliğin temelden giderilmesi, sosyal bütünleşmenin sağlanması ve sosyal katılımın yaygınlaştırılması gibi dört yeni hedef eklemiştir. Esping-Andersen'in modellemesi bu açıklamayla da örtüşmemektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında sosyal politikayı sınıf temelinde ele alan bir yaklaşım benimsenmiş ve Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesinin sınıfa ve sınıf mücadelesine atfettiği sınırlı rolün bir eleştirisi yapılmıştır.

Geride bıraktığımız kırk yıla yaklaşan süreçte neoliberal politikalar yoluyla sosyal devletten önemli kesintiler yapılmış olsa da bu yapının tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik beklenti gerçekleşmemiştir. Ancak sosyal politika alanı ve sosyal devlet yapısı neoliberal yaklaşım ekseninde toplumsal sınıfların ve sınıf mücadelesinin varlığını görmezden gelerek yeniden yorumlanmış ve egemen tartışmalar bu yorum ekseninde gelişmiştir. Belirtilen tartışmalarda öne çıkan noktalar piyasa mantığının egemenliği, sosyal harcamalara atfedilen özel önem, sosyal politikanın politik olandan giderek uzaklaştırılması ve alanın sosyal güvenlikle özdeş şekilde düşünülmesidir.

Günümüzde sosyal politika alanı uluslararası kurumlar tarafından geliştirilen ve emek maliyetlerinin düşürülmesine odaklanan önlemler bütününe göre şekillenmekte ve bu önlemlerin yaşama geçirilmesi sosyal hakların piyasalaştırılması pahasına gerçekleşmektedir. Piyasa mantığının emek piyasası başta olmak üzere sosyal politikanın kapsama alanında hakim hale gelmesiyle birlikte bu alanı toplumsal risklerle özdeşleştiren yaklaşımların belirlediği sınırlar içerisinde kalan sorunların dahi çözümü olanaksız hale gelmiştir.

Bugün hemen her ülkede sağlık başta olmak üzere sosyal harcamaların toplam gelir içerisindeki payında yaşanan artışa atıfla sosyal devletin ve sosyal politikanın güçlendiğini iddia eden çok sayıda yaklaşım mevcuttur. Neoliberalizmle uyumlu bu yaklaşımlar resmin bütününe görmekten uzak kalıp sosyal politikaya ve sosyal devlete sınırlı bir yerden bakmayı tercih etmektedir. Sosyal harcamalarda yaşanan artışa rağmen emek gelirlerinden artan oranlı vergi kesintilerine gidilirken sermaye bu artışlardan muaf tutuluyor, işsizlik artıyor, esnek çalışma biçimleri ve kayıt dışı çalışma alabildiğine yaygınlaşıyor ve çalışan yoksulların toplam nüfus içerisindeki oranı kontrol altına alınamıyorsa orada güçlü bir sos-

yal politikanın ve sosyal devletin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Neoliberal sosyal politika yaklaşımının ve sosyal devlet yorumunun bir başka önemli noktası da alanın politik alandan giderek uzaklaşan niteliğidir. Tarih boyunca sınıf mücadelesiyle, mücadele aracıyla kazanılan haklarla ve bu hakları kurumsallaştıran demokratik yapılarla ilerleyen sosyal politikada içinde bulunduğumuz dönemin egemen yorumları konunun siyasi boyutunu ihmal eder bir görüntü vermektedir.

Sosyal politikanın ve sosyal devletin içinde bulunduğu durum Esping-Andersen'in modellemesinde de karşılığını bulmaktadır. Gerçekten Esping-Andersen, sosyal politikayı toplumsal risklere indirgeyen ve liberalizmin sosyal sorunlarla mücadele biçimlerini hatırlatan yaklaşımıyla, İsveç örneği üzerinden sınıf mücadelesine bir önem atfetmişse de nihai olarak sosyal güvenlik temelinde gelişen sosyal politika kavramsallaştırmasıyla, sosyal devlet modelleriyle ve neoliberalizmin sosyal politika alanında neden olduğu olumsuzlukları sorgulamamasıyla egemen ekonomik, sosyal ve siyasal yapıyla büyük ölçüde uyumlu bir görüntü vermektedir.

Sosyal politikanın amacı sınıflar arasında var olan eşitsizlikleri sosyal adalet ve sosyal barış temelinde asgariye indiren ekonomik, sosyal ve siyasal bir yapı inşa etmektir. Sosyal devlet sosyal politikalarla şekillenen bir yapı olarak kabul edildiği andan itibaren bu yapının temel unsurlarından biri kaçınılmaz olarak sınıf mücadelesi ve bu mücadeleye dayalı uzlaş olmalıdır. Bu anlamda işçi sınıfı açısından herhangi bir hakkın devletten veya sermayeden talep edilmesinin yegane yolunun sınıf mücadelesi olduğu unutulmamalıdır. Unutulmaması gereken bir başka önemli nokta da neoliberalizmin sermaye sınıfının işçi sınıfı karşısındaki iktidarını ekonomik, sosyal ve siyasal araçlarla pekiştirmeyi başardığı gerçeğidir. Bu koşullar altında tarihsel deneyimler, kapitalizmin herhangi bir döneminde işçi sınıfı lehine elde edilecek kazanımların yolunun sınıf mücadelesi olduğunu açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Akduran, Ö. (2010) "Hayırseverlik Çağında Refah Devleti Kuramları", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 8, 32, 30-48.
- Alcock, P, May, M ve Rowlingson, K. (2011) Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Arts, W. ve Gelissen, J. (2002) "Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art-report", Journal of European Social Policy, 12, 2, 137-158.
- Baldwin, P. (1992) "The Welfare State for Historians: A Review Article", Comparative Studies in Society and History, 34, 4, 695-707.
- Baranowski, M. (2013) "Towards The Welfare State Sociology", Kultira i Edukacij, 99, 6, 1, 135-148.
- Berger, J. (2000) "Gelişmiş Kapitalist Toplumlarda Piyasa ve Devlet", Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1,2, 125-148.
- Buğra, A. (2010) Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Dumeil, G. ve Levy, D. (2008) "Neoliberal (Karşı) Devrim", Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (der.) Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki, İstanbul: Yordam Kitap, 25-41.
- Erdut, Z. (2004a) "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika", Çalışma ve Toplum Dergisi, 1, 2, 11-37.
- Erdut, Z. (2004b) "Günümüzde Sosyal Politikanın Açılımları", 1. Ulusal Sosyal Politika Kongresi Kitabı, Ankara: DİSK Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (1990) The Three Worlds of Welfare Capitalism, Oxford: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (1999) Social Foundations of Postindustrial Economics, New York: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (2011a) "Toplumsal Riskler ve Refah Devleti", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, 33-52.
- Esping-Andersen, G. (2011b) "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları: 53-101.
- Ferrera, M. (2011) "Sosyal Avrupa'da Güney Avrupa Refah Modeli", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, 195-229.
- Flora, P. ve Heidenheimer, J.A. (2009) "The Historical Core and Changing Boundaries of Welfare State", Flora, P. ve Heidenheimer, J. A. (der.) The Development of Welfare States in Europe and America. New York: Transaction Publisher, 17-36.
- Fülberth, G. (2011) Kapitalizmin Kısa Tarihi (çev. S. Usta), İstanbul: Yordam Kitap.
- Gough, I. (1979) The Political Economy of the Welfare State, Dublin: The Macmillan Press Ltd.
- Gough, I. (2004) "Social policy regimes in the developing world", Kennett, P. (der.) A Handbook of Comparative and Social Policy, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 239-260.
- Gökçeoğlu, Ş. (2015) "İnsan Hakları Perspektifinden Sosyal Güvenlik Hakkının Anlamı ve Kapsamı", VII. Ulusal Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu Kitabı, Ankara: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Derneği Yayınları, 131-151.
- Göze, A. (2011) Liberal Marxiste, Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet, İstanbul: Beta Yayınları.
- Klienman, M. (2011) "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, 159-193.
- Koray, M. (2005a) Avrupa Toplum Modeli, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Koray, M. (2005b) "Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2, 5, 26-60.
- Koray, M. (2007) "Sosyal Politikanın Anlamını ve İşlevini Tartışmak", Çalışma ve Toplum Dergisi, 4, 15, 19-56.
- Koray, M. (2012) Sosyal Politika, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kutlu, D. (2015) Türkiye'de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu, Ankara: Notabene Yayınları.
- Leibfried, S. (1991) "Towards a European welfare state" Jones, C. (der.) New Perspectives on the European Welfare State in Europe, Londra: Routledge, 120-143.
- Méda, D. (2012) Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi? (çev. I. Ergüden), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, B. ve Özyayın, M. (2014) Çalışma ve Refah, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Mullard, M. ve Spicker, P. (1998) Social Policy in a Changing Society, Londra: Routledge Publications.
- Myles, J. ve Quadagno J. (2002) "Political Theories of the Welfare State", Social Service Review, 76, 1, 34-57.
- Offe, C. (1984) Contradictions of the Welfare State, Londra: Hutchinson & Co Publishers Ltd.
- Offe, C. (1987) "Democracy against the Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities", Political Theory, 15, 4, 501-537.

- Özdemir ve A. M. ve Özdemir-Yücesan, G. (2009) "21.Yüzyıl İçin Sosyal Politika: Mevcut Söylemlerin Eleştirisi", Esin, P. (der.) Sosyal Politikada Güncel Sorunlar, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Politika Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 323-358.
- Özüğurlu, M. (2003) "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", Mülkiye Dergisi, XXVII, 239, 59-74.
- Parry, G. (1985) "Welfare State and Welfare Society", Government & Opposition, 20, 3, 287-296.
- Petersen, K. (2013) "The early Cold War and the Western welfare state", Journal of International Comperative Social Policy, 29, 3, 226-240.
- Polanyi, K. (2011) Büyük Dönüşüm (çev. A. Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Powell, M. ve Barrientos, A. (2004) "Welfare regimes and the welfare mix", European Journal of Political Research, 43, 1, 83-105.
- Rosanvallon, P. (2004) Refah Devletinin Krizi (çev. B. Şahinli) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sunal, O. (2011) "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 66, 3, 283-305.
- Talas, C. (1990) Toplumsal Politika, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Talas, C. (1992) Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Venieris, D. (2013) Crisis, Social Policy and Social Justice: The Case for Greece, Hellenic Observatory European Institute GreeSEE Paper No.69.
- Wilson, T. (1980) "Welfare Economics and the Welfare State", Statsvetenskaplig Tidskrift, 83, 5, 367-374.
- Yaşar, Y. ve Yenimahalleli Yaşar, G. (2012) "Neoliberal Küreselleşme ve Sosyal Politikada Dönüşüm", Mülkiye Dergisi, XXXVI, 274, 63-92.

